

Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimariyye

Gül KALE*

Osmanlı mimarlık tarihi üzerine yazılı kaynakların eksikliği, mimarlık kuramını ve mimarlık düşünce tarihini anlamakta önemli bir engel olarak belirmektedir. Ancak, anlamaya yönelik bu sorunun temeli mimarlık tarihi yazımına dair çok daha önemli bir noktaya dokunmaktadır. Mimarlığın düşünce tarihindeki yerini yadsıyan bu bakış, mimarlık kuramına yaklaşımı da problemlili bir hale getirmiştir. Bu çerçevede teori ve pratik arasında dolaysız ve araçsal bir ilişki olduğu düşünülerek, düşünce dünyasını anlamının önemi büyük oranda yadsınmıştır. Mimarlık tarihine biçimci ve yaşamdan kopuk yaklaşımlar geçmişini nesneleştirerek kolay bir bakışla kontrol altına alabilme çabalarının ürünüdür. Evcilleştirilen tarih, bağlamından ve var olduğu anlam dünyasından koptuğu noktada, bilimsel çalışmaların insansız, ritüelsiz nesnesi haline gelir. Anlamının yerini açıklama, bilginin yerini objektif olma iddiasındaki enformasyon alır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında araştırmalar yapan bazı mimarlık ve sanat tarihçilerinin mimarlığa pozitivist söylemler yoluyla yaklaşımları Osmanlı döneminden kalmış olan iki önemli yazılı eserin de uzun yıllar bu söylem doğrultusunda ele alınmasına yol açmıştır. Mimarlık her şeyden önce insan bilimlerinin alanına girer.¹ Bir döneme ait yapılar, onların düşünce dünyası anlaşılmadan açıklanmaya çalışıldığında karşımıza sadece sessiz ve ölü cepheler çıkar. Kültürel bağlamdan temellenen mimari anlamları ve genellemelere direnen simgeler dünyasını araştırmak için ise elimizde iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki Mimar Sinan'a ait olan yazma eserlerdir. İkinci önemli kaynak ise, 1614 yılında, Cafer Efendi tarafından Mimar Mehmet Ağa'nın yaşamıyla ilgili olarak yazılan *Risale-i Mimariyye* isimli kitaptır. *Risale*'nin bütünü ilk defa 1986 yılında Howard Crane tarafından İngilizceye çevrilerek yayınlanmıştır. 2005 yılında ise Aydın Yüksel tüm metnin transkripsiyonunu Latin harfleriyle yayınlamıştır. Bu literatür yazısında *Risale* ile ilgili

* McGill Üniversitesi Mimarlık Bölümü History and Theory of Architecture Doktora Programı

1 Günkut Akın "Felsefe Mimarın Ne İşine Yarar" başlıklı makalesinde felsefenin, tarihin ve mimarlığın topluma anlam iletebilmesini sağlayacak deneyime ait olan tek düzlemin kişisel ve rastlantısal olan, dilin dışında olduğu için salt olgucu bakışa tuhaf ve belirsiz görünen ve bu nedenle kontrol edilemeyen olduğunu vurgular. Bu tekinsizlik onları doğa bilimleriyle toplum bilimleriyle dışında "insan bilimleriyle" denilen üçüncü bir kategori olarak bir araya getiren şeydir ve eleştirel konularının temelidir. Günkut Akın, "Felsefe Mimarın Ne İşine Yarar?", *Mimarlık ve Felsefe*, Ayşe Şentürer, Şafak Ural, Ayla Atasoy (haz.), İstanbul: YEM Yayınları, 2002, s. 118-125.

birinci derece kaynaklar ve genel mimarlık tarihi kitaplarında ve makalelerde *Risale*'ye referans veren çalışmalar tanıtılacaktır.² Bu yolla, *Risale*'nin şu ana kadar yapılmış genel mimarlık tarihi araştırmalarındaki yeri yanında, Osmanlı mimarlık tarihindeki yaklaşımların ve dönüşümlerin *Risale* izdüşümünde ortaya konulabilmesi de amaçlanmaktadır.

I- Basılmış Birinci Derece Kaynaklar

Ca'fer Efendi. *Risâle-i mimâriyye*: hazırlayan: İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005.

Risale-i Mimariyye'nin tüm metninin ilk defa Latin harfleriyle yayınlanması 2005 yılında Aydın Yüksel tarafından gerçekleştirilmiştir. Yüksel, kısa giriş yazısında Türk mimarları üzerine olan kaynakların eksikliğine değinir. Bu kaynaklar arasında Mimar Sinan'a ait yazılı eserlerin, tek bir mimara adanmış tarihi belgeler arasında çok önemli bir yeri olduğunu vurgular. Mimar Sinan'a dair yazmalar dışında Cafer Efendi'nin 1614 yılında tamamlanmış olan *Risale-i Mimariyye* adlı kitabı bu konu üzerine diğer önemli kaynaktır. Howard Crane'in İngilizce çevirisine referans vererek, *Risale*'den ilk defa 1918 yılında Macar İlimler Enstitüsü dergisi olan *Turan*'da bahsedildiğini söyler. Ayrıca Ahmet Cevdet Bey'in 1926 yılında *İkdam* gazetesinde beş makale ile *Risale*'yi tanıttığını yazar. *Risale*'ye kısaca değinmiş olan diğer tarihçileri belirttikten sonra, Tahsin Öz'ün ilk defa detaylı olarak *Risale*'den bölümleri yayınladığını yazar. Yüksel'e göre bu eksik ve hatalı yayın günümüze kadar çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Diğer yandan, Orhan Şaik Gökyay'ın *Risale*'de bulunan mimari terimlerin listesini vererek, ancak kaside ve gazelleri kapsamadan günümüz Türkçesine aktararak hazırladığı makale şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olmuştur.

Yüksel, en yakın tarihli çalışma olarak *Risale*'nin Topkapı Sarayı'ndaki tek nüshadan³ tam metninin yayınlanmasının Howard Crane tarafından İngilizce olarak gerçekleştirildiğini belirtir ve fakat şu ana kadar *Risale-i Mimariyye*'nin tam metninin Latin harfleriyle yayınlanmadığını ve bu eksikliğin sürdüğünü vurgular. Yüksel'e göre, kendisi dilci ve edebiyatçı olmamasına rağmen, mesleği, bu zorlu metnin neşrine cesaret etmesine yol açmıştır. Giriş yazısında Yüksel, mimari terimlere, ölçülerin tanımlarına ve müzik terminolojisine değinerek, *Risale*'nin dil kullanımı ve dil tarihi açısından çalışılmasının önemini vurgular.

Cafer Efendi'nin kimliğiyle ilgili bölümde, önceki yazarları referans alır ve Osmanlı arşivlerinde, *Sicill-i Osmani* ve *Osmanlı Müellifleri* gibi eserlerde kendisiyle ilgili bilgiye rastlanmadığını yazar. Kitaptan alıntıladığı bölümlerle onun kimliği-

² Bu literatür yazısı, *Risale-i Mimariyye*'nin düşünsel arka planı ile ilgili, Prof. Alberto Perez Gomez danışmanlığında sürdürmekte olduğum doktora çalışmam için, McGill Üniversitesi'nde, History and Theory of Architecture Bölümü doktora seminerinde sunduğum İngilizce metnin kısaltılmış bir çevirisidir.

³ Şu ana kadar tüm araştırmacılar, *Risale-i Mimariyye*'nin tek nüsha olarak Topkapı Sarayı'nda bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bazı araştırmacıların kaybolduğunu düşündüğü diğer nüsha Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonunda, Ca'fer adı altında *Kitab al-Mimariyye ve Safa-name* olarak yeni kataloglanmıştır.

nin izlerini sürer. Cafer Efendi'nin mimarlık üzerine bir *Risale* yazma nedenini, yine *Risale*'den bir paragrafta açıklamaya çalışır. Cafer Efendi, daha önce diğer başmimarlar için yazılan menakıpnameleri anarak, Mehmet Ağa için de bir menakıpname yazmak gerektiğini söyler. Yüksel bu alıntuları herhangi bir yorum yapmadan aktarır. Kitabın içeriğine dair kısa bir özet verdikten sonra, yazmanın fiziki özelliklerini anlatır. Yüksel'in yazdığı gibi, *Risale*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Ms. Yeni yazmalarda 339 numara ile kayıtlıdır. 25x41 cm. ebadında deri bir cilt içindedir. 87 varak vardır ve her sayfası 25 satırdır. Siyah mürekkeple talik kırması ile yazılmış ve varaklar numaralanmıştır. Fasil başları, bazı ayet, hadis ve kibar-ı kelamlar ve sayfa derkenarlarında bulunan şiir vezinleri kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kelimelerin çoğu harekelidir. Yüksel, kullandıkları yazma ile ilgili bu açıklamalardan sonra *Risale*'nin ebce ve rakamla bitirilme tarihi olan 1614 yılını gösteren son satırlarıyla tanıtım amaçlı giriş yazısını sonlandırır.

Cafer Efendi, fl. 1614. *Risâle-i mimâriyye: an early-seventeenth-century Ottoman treatise on architecture: facsimile with translation and notes by Howard Crane, Leiden, New York: E.J. Brill, 1987.*

Howard Crane, *Risale*'nin İngilizce çevirisi için kaleme aldığı giriş yazısına, Osmanlı mimarları ile İslam toplumlarındaki mimarlar arasındaki farka değinerek başlar. Mayer'in *Islamic Architects* isimli kitabına referans vererek, günümüze ulaşmış çok sayıdaki mimari esere karşın, Yüksek Rönesans dönemi mimarlarının durumunun tam karşısı olarak, İslam toplumlarında mimarlar ile ilgili çok az bilgi olduğunu yazar. Binaların yönetimi ile ilgili kalan belgeler olsa da bunlar genellikle bina emininin inşaat sırasındaki görevleriyle ilgilidir. Crane bu durumu anakroniktik bir şekilde bağımsız bir profesyonel olarak değil de yöneticinin huzurunda "intisap" ilişkisiyle var olan mimarın rolüyle ilgili bulur. Mayer ve Wiet gibi genel İslam dünyasındaki mimarların listesini veren kaynakları takip ederek Crane, mimarların formel eğitimden yoksun olduklarını ve çok kısıtlı teorik bilgilerinin olduğunu yazar. Bunun yanında, aynı yaklaşımı sürdürerek, inşa edilmiş büyük ve düzensiz planlı eserleri, mühendislik alanında da bilgilerinin çok eksik olduğuna dair kanıt olarak gösterir.

Bütün bunlara rağmen, Crane'e göre Osmanlı mimarı, tarihte İslam toplumlarındaki genel mimar tipinden çok farklıdır. Dönemin bazı kaynaklarından yola çıkarak bu farklılaşmanın, inşa işlerinin başmimar tarafından yönetilen Hassa Mimarlar Ocağı'nda merkezileşmiş olmasından kaynaklanabileceğini yazar. Diğer bir fark ise devşirme yöntemi ile her yeniçerinin farklı bir el becerisi geliştirmek üzere sarayda aldığı eğitim ve *Risale*'de belirtildiği gibi hendese ilmi üzerine alınan derslerdir. Ancak Crane bazı kaynaklar bulunsa da, yine de elde edilen bu bilgilerin mimarların eğitimi ve tarihsel konumunu anlamak için yetersiz olduğunu vurgular. Erdoğan'ın hesap defterleri, vakıf defterleri gibi Osmanlı mimarlık tarihi için önemli kaynakları verdiği listeye atıfta bulunur. Naima, Selaniki gibi tarihçileri, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sini ve Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-cevâmi'* adlı kitabını kaynaklar arasında gösterir. En son olarak ise Mimar Sinan'ın Sa'i'ye dikte ettiği yazmaları vardır. Crane, Osmanlı mimarlarını çalışmak için araştırmacıların bu kaynaklardan yola çıkarak tutarlı bir tarih oluşturmaya çalıştıklarını yazar. Ahmet Refik, Muzaffer Erdoğan, Aptullah Kuran gibi araştırmacılar genellikle *şer'iyye sicilleri* ve *mühime defterleri* gibi

kaynaklarda bulunan kısıtlı bilgilere dayanarak bazı mimarlar hakkında yazmışlardır. Bu çabalara rağmen mimarın dünyası belirsizliğini hâlâ sürdürmektedir.

Eldeki kaynaklarla ilgili bilgi verdikten sonra Crane, mimarlık üzerine olan *Risale*'nin çevrilmesinin önemine değinir. *Risale* sadece Osmanlı mimarının dünyasını değil, onun Osmanlı dünyasındaki kariyer gelişimini de aydınlatacak bilgiler sunmaktadır. Bundan dolayı, bir Osmanlı mimarının yaşamı ile ilgili sitemli bilgi sunacak yegâne kaynaktır. *Risale*'nin önemini belirttiikten sonra Crane, *Risale*'ye atıfta bulunan tarihçilerden bahseder. Arınag Saksian Bey, bir Macar dergisi olan *Turan*'da 1918 yılında Osmanlı sanat ve mimarlığına dair kaynaklarda *Risale*'den kısaca bahseder. Bursalı Mehmet Tahir, Franz Babinger ve *İkdam* gazetesinde 1926 yılında "*Kitabü'l-Mimariyye ve Safânâme*" başlığı altında *Risale*'den kısa bölümler yayınlayan Ahmet Cevdet Bey *Risale*'den bahseden ilk yazarlardır. Crane aynı zamanda, *Risale*'nin bazı bölümlerini yayınlayan Tahsin Öz ve Orhan Şaik Gökyay gibi daha sonraki araştırmacıları da belirtir.

Risale üzerine olan kısa bibliyografyadan sonra, Topkapı Sarayı'nda bulunan yazma ile ilgili bilgi verir. Önceki yazarların verdikleri bilgilere dayanarak, yazmanın kimlerin elinden geçtiğinin ve yazarlar tarafından referans verilen kayıp nüshaların izini sürmeye çalışır. Konyalı ve diğer bazı tarihçilerin iddialarının aksine, Topkapı yazmasının elde bulunan tek nüsha olduğunu iddia eder. Ancak yakın bir zamanda, Konyalı'nın belirttiği gibi diğer nüshanın Millet Kütüphanesinde *Kitab al-Mimariyye ve Safaname* ismiyle kataloglanması, Crane'in bu iddiasını geçersiz kılmaktadır. Bu nüsha Ahmet Cevdet Bey tarafından alıntılanan ve aynı ismi taşıyan ikinci kopya olmalıdır. Crane, giriş yazısında mimarın yaşamını, yorumlamadan daha çok deskriptif bir yaklaşımla ele alır. Cafer Efendi'nin kimliğini sorgularken, onun mimari terimlere ve hendeseye dair bilgisinden dolayı Mehmet Ağa'nın asistanı olmuş olabileceğini yazar. Ancak Crane, Cafer Efendi'nin önemli bir edebi kişilik olamayacağı sonucuna varır.

Yine de, Crane' e göre Cafer Efendi'nin yazdıkları 17. yüzyıl Osmanlı dünyası üzerine çok değerli bilgiler içerir. "*Risale*'nin Amacı ve İçeriği" başlığı altında, bu konuya değinmiş olan dönemin diğer araştırmacılarını alıntılarla, Cafer Efendi'nin mimarlar için menakıpname yazma geleneğine olan vurgusuna değinir. Crane'e göre *Risale*, İslam edebiyatı janrlarından tezkire sınıfına aittir ve Mimar Sinan'ın yazılarını hatırlatır. Diğer bir taraftan, *Risale*'nin sadece bir tezkere olmadığını, aynı zamanda bir hendese risalesi olduğunu da yazar. Kitabın on beş fasıl olarak nasıl organize edildiğini açıklar ve genel yargılara dayanarak şiirlerin ve anlatıların tipik Osmanlı edebi tarzının karmaşıklığını ve süslü dil yapısını kullandığını ileri sürer. "Mehmet Ağa'nın Yaşamı" başlıklı diğer bir alt bölümde, mimarın İstanbul'a bir devşirme olarak gelişle başlayan yaşam hikayesinden bölümler özetler. Mehmet Ağa'nın nereden devşirildiği konusunda araştırmacılar arasında geçen tartışmaları aktarır. Erdoğan, herhangi bir kaynak göstermeden Mehmet Ağa'nın Kalkandelen'den geldiğini yazar. Ancak birçok araştırmacının üzerinde uzlaştığı gibi, Evliya Çelebi'nin Mehmet Ağa'ya ait olarak bahsettiği İlbasan'daki çeşmelere dayanarak Zeynep Nayır-Ahunbay, Mehmet Ağa'nın Arnavutluk'tan geldiğini söylemiştir.

Crane yazısına *Risale*'nin bölümlerinden özetler vererek devam eder. Mehmet Ağa'nın inşa etmiş olabileceği yapılar üzerine olan tartışmalara da değinir. Zeynep

Nayır-Ahunbay'ın doktora tezinde verdiği uzun listeye dayanarak, Mehmet Ağa'nın mimarı olduğu kesin şekilde bilinen birkaç binasını vurgular. Crane, Mehmet Ağa'nın ne zaman öldüğünün bilinmediğini, ancak kendisinden sonra 1623 yılında başmimar olan Kasım Ağa'ya dayanarak ve başmimar olma görevinin yaşam boyunca sürdürdüğü düşünülerek bu tarihin ölüm yılı olabileceğini belirtir. "Sedekârlık İşleri" başlıklı son alt bölümünde, Mehmet Ağa'nın sultana sunduğu hediyelerden bahseder. Bu eserler günümüze ulaşamamıştır ancak Mehmet Ağa'ya atfedilen taht Topkapı Sarayı Hazinesi'ndedir. Crane, *Risale*'de Mehmet Ağa'nın hayırseverliğine verilen önemi vurgular ve onun iyi özelliklere sahip bir kişi olarak temsil edildiğini yazar. Bütün bu özelliklerin sonunda, Crane'e göre Mehmet Ağa'nın yaşamı Osmanlı'daki diğer başmimarların hayat hikâyeleri için bir paradigmadır. Ancak onun yaşamı ile ilgili bir kitap olması, Mehmet Ağa'yı tek kılarak ortamın sadece insani bağlamına değil, Osmanlı Klasik Dönemini oluşturan teknolojik çevreye de ışık tutar. Fakat Crane'in iddia ettiği gibi Mehmet Ağa'nın yaşamı bir noktaya kadar diğer mimarlar için bir prototip olarak görüle bile, bunu tüm Osmanlı mimarları için ortak bir yaklaşım olarak kabul etmek tarihsel ve düşünsel bağlamları yadsıyarak yanıltıcı olabilir.

Gökyay, Orhan Şaik. "*Risale-i Mimariyye*, Mimar Mehmet Ağa, Eserleri", *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.

Gökyay, *Risale-i Mimariyye* üzerine olan makalesine, Mimar Sinan'ın yaşamı ve eserleri üzerine bir kitap olan *Tezkiretu'l-bünyân*'dan sonra *Risale*'nin bu tür mimarlık üzerine olan kaynakların ikincisi olduğunu yazarak başlar. Öncelikle *Risale*'nin ilk defa Ahmet Cevdet Bey tarafından kısa bir makale ile *İkdam*'da tanıtılmasından bahseder. Ahmet Cevdet kendi özel kütüphanesindeki nüshayı kullanmış ve "*Kitabu'l-Mimariyye ve Safânâme*" başlığı ile 1926 yılında kısa bölümler yayınlamıştır. *Risale*'nin tümünün yayınlanmamasına neden olarak Gökyay, Ahmet Cevdet'in kitabın tümüyle ilgilenen kişi sayısının çok sınırlı olacağını düşünmesini verir. Ahmet Cevdet'e göre *Risale*'de kitabın mimari içeriğinin dışında kalan ilgisiz çok fazla bölüm vardır. Ahmet Cevdet kendi yazı dizisinde *Risale*'yi farklı alt başlıklarla tanıtır. Mehmet Ağa'nın usta bir müzisyen ile Topkapı Sarayı bahçesinde karşılaşmasını anlatır. Bu bölümden sonra hendese ile ilgili bazı satırları ve Mehmet Ağa'nın sedekârlık mesleğine girişi ile ilgili kısımları kısa alıntılarla yayınladı. Aynı gazetede çıkan başka bir yazısında Mehmet Ağa'nın sedekârlıkta ve mimarlıkta ustalaşmasını ve bunun sonucunda kapıcıbaşı olmasını anlatan fasıllardan kısa bölümler yayınladı.

Gökyay, Mimar Sinan'ın bir müridi olan Muhittin isimli bir kişinin Ahmet Cevdet'e ve dönemin kültür bakanı olan Hamit Zübeyr'e mektuplar yazarak *Risale*'nin tamamının yayınlanmasını istediğini yazar. Ali Emiri'nin yazmayı kopyaladığını ancak bu nüshanın kaybolduğunu belirtir. Aynı zamanda Reşat Fuat Bey'in yazmayı kopyaladığını söyler. Gökyay, *Risale*'den bazı bölümler alıntılamanın Celal Esat Arseven'in Ahmet Cevdet'te bulunan kopyayı incelediğini yazar. Ancak Arseven, zamanında, bu kopyanın kime ait olduğunu bilmediğini söylemiştir. Gökyay, Arseven'in *Türk Sanatı* kitabında *Risale*'ye referans vererek o dönemlerde menakıpname yazma geleneği olduğunu söylediğini yazar. Bu nedenden dolayı Arseven'in Efendi yerine Çelebi olarak tanımladığı Cafer Efendi de, Mehmet Ağa'nın mimarlıktaki ustalığı üzerine, mimari terimleri de liste halinde vererek bir menakıpname yaz-

mıştır. Ancak Gökyay'ın da vurguladığı gibi sadece elde olan iki örnekten yola çıkarak mimarlar için bir menakıpname yazma geleneği olduğu sonucuna varmak zordur. Arseven, 1939 tarihli *L'Art Turc* isimli kitabında da aynı bilgileri tekrarlar. Gökyay ayrıca, Tahsin Öz'ün *Arkitekt* dergisinde 1943 ve 1944 yıllarında *Risale'*den bölümler yayınladığını yazar. Ancak Gökyay'a göre Öz metnin transkripsiyonunu birçok yanlış okuma ve kısaltmayla vermiştir. Bunun yanında Öz, dördüncü faslı hikâyeler ve masalsı anlatılar olduğunu ileri sürerek yayınlamamıştır. Gökyay'a göre Kemal Çığ, Üçüncü Türk Sanat Tarihi Kongresi'nde, 1963 yılında *Risale'*den bahseden son kişidir. Ahmet Cevdet'e ait kopyanın çalındığının düşünüldüğünü yazdıktan sonra, Gökyay, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki yazmayı kullandığını belirtir. Bu yazmanın *Hazine-i Hassa* belgeleri arasında olduğunu yazar. Cafer Efendi'nin kimliğine de kısaca değinen Gökyay, onun Cafer İyani Bey olduğunun söylendiğini ancak bunun Cafer Efendi'nin İyani mahlasını metnin hiçbir yerinde kullanmamasından ve İyani'nin aldığı görevlerden hiç birisini anmamasından dolayı pek mümkün olmadığını ileri sürer.

Gökyay'a göre Cafer Efendi, *Risale'*deki kaside ve gazeller göz önüne alınınca edebiyat ile ilgili görünse bile şiirsel dili çok değerli görülmemiş ve ismi tezkirelerde anılmamıştır. Ayrıca Gökyay sözlük dışında hendese, müzik, mimarlıkla ilgili bilgilerin metinde iç içe geçtiğini ve Mehmet Ağa'nın yaşamından daha çok yer kapladıklarını söyler. Bu durum Gökyay için konuların sistematik olmaktan uzak rasgele seçiminden ortaya çıkan, metnin özentili ve süslü dilinden dolayıdır. Ancak Gökyay, döneminin yaklaşımları paralelinde, her şeye rağmen *Risale'*de verilen sözlüğün, kelimelerin o dönemde kullanılan "saf Türkçe köklerini" bulmak için önemli bir kaynak olduğunu yazar. Gökyay transkripsiyonda günümüz diline göre değişiklikler yapılmış olsa da metnin otantikliğini korumaya çalıştığını söyler. *Risale'*nin fasıl sırasını takip ederek metinden bölümleri tarihi kişilere, olaylara ve terimlere dair önemli dipnotlar vererek yayımlar. Kelimeler üzerine gramer bilgileri ve açıklamalar koyar. Aynı zamanda Kâbe'nin restorasyonu ve Sultan Ahmet Camii inşaatı ile ilgili Naima, Mustafa Safi, Evliya Çelebi gibi önemli kaynaklardan topladığı bilgileri ve alıntılarını verir. Gökyay'ın bu çalışması 2005 yılında yapılan son yayına kadar *Risale* için en çok alıntılanan ve başvurulan Türkçe kaynak olmuştur. Howard Crane İngilizce çeviride verilen notlarda büyük oranda Gökyay'ın makalesinden yararlanır.

Öz, Tahsin. *Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye*, İstanbul, Arkitekt Yayınları, 1944.

Öz, Tahsin, *Arkitekt*, v. 139-140, 1943, s. 179-186; v. 141-142, 1943, s. 228-234; v. 143-144, 1943, s. 276-282; v. 145-146, 1944, s. 37-41.

Topkapı Sarayı Müzesi'nin ilk direktörü olan Tahsin Öz, *Arkitekt* dergisinde *Risale* üzerine yayınladığı makalelerin toplu olarak bir metin halinde basıldığı kitapçıkta, yazısına "Türklerin tarihteki varlığının bir kanıtı olarak" mimarlık üzerine olan kitapların enderliğini vurgulayarak başlar. Bununla ilgili tarihi kaynaklardan Sa'i'nin Mimar Sinan ile ilgili *Tezkiretü'l-ebniye* ve *Tezkiretü'l-bünyân* kitaplarının en çok bilinen eserler olduğunu yazar. Topkapı arşivlerinde son zamanlarda bulunan *Tuhfetü'l-mimarî*'nin son olarak Zarif Ongun tarafından *Arkitekt* dergisinin altıncı sayısında tanıtıldığını söyler.

Öz, “semalara yükselen Türk mimarisi” hakkında diğer önemli kaynak olan *Risale-i Mimariyye*'nin şu ana kadar neşrinin yapılmadığını yazar. Mehmet Ağa'nın Süleymaniye türbe bahçesi bekçiliği ile işe başladığını, zamanla musikide ve sedefkârlıkta usta olduğunu, ancak *Risale*'de bunun dışında zira, fersah, parmak, ayak, dönüm gibi ölçülerin ve saray, ev gibi binalara ait terimlerin, ustaların kullandıkları aletlerin isimlerinin açıklamalarının da bulunduğunu söyler. *Risale*'nin içerik özellikleri ile ilgili, Türk mimari eserlerinin yüceliğine bir kanıt olduğunu söylemesi ve içerdiği mimari terimlerin önemi dışında fazla yorum yapmaz.

Öz, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan *Risale*'nin fiziksel özelliklerini anlatır ve 0,41x0,15 boyutunda 87 yaprak olduğunu belirtir. Kalın beyazımtırak kâğıda nesih ve talik kırma ile siyah mürekkeple, bazı başlangıçların, haşiyelerin, metin arasındaki ayetlerin ise la'l ile yazılmış olduğunu söyler. Öz -“Cafer Çelebi” dediği- Cafer Efendi'nin Bursalı Tahir Bey'in söylediğinin aksine Cafer İyani Bey olmadığını ve Macaristan'dan (Beç) gelmediğini, *Risale*'de kendisi hakkında yazdıklarından anlaşılacağı gibi Türk ve Anadolu'lu olduğunu ve babasının Şeyh Behram isminde birisi olduğunu dipnotunda iddia eder. Ayrıca Cafer Efendi'nin *Risale*'de bir hendese risalesi yazdığını söylediğini de vurgular. Tanıtımının sonuna *Risale*'nin son satırlarını koyan Öz, ebced hesabı ile tarihi 1614 (1023) yerine 1623 olarak verir ve kitabın Sultan Ahmet Camii'nin inşaatının ilerlediği ve kubbesinin tamamlandığı sıralarda yazıldığını söyler.

Öz, on beş faslın içeriğinin tanıtıldığı fihrist ile başlar ve bundan sonra kaside ve gazellerin fihristini alıntılar. Fihristte yazılanlar dışında Mehmet Ağa'nın musikiye ilgisi dolayısıyla fasıl ve makamların tanımlarının verildiğini belirtir. Öz, kaside ve gazelleri yazmaya gerek görmediklerini, hatta methiyeleri, metinde geçen duaları, ayetleri ve hadisleri de gerektiğince kısaca vereceklerini söyler. Döneminin nesnel veriler bulma arayışına paralel olarak, şiirleri önemli bulmaz. Kitaba *Risale-i Mimariyye* isminin verilmesi ile ilgili olarak Cafer Efendi'nin yazdıklarından alıntılar yapar ve Cafer Efendi'nin Mehmet Ağa ile birlikte olduğu zamanlarda hendese ile ilgili her duyduğunu not aldığını ve bir hendese risalesi yazdığını anlattığı satırları verir. Ancak Cafer Efendi daha önce bazı mimarlar için menakıpnameler yazıldığını ve bundan dolayı hendese dışında mimarlık üzerine de bir risale yazdığını söyler.

Tahsin Öz, Mehmet Ağa'nın saraya devşirme oğlanı olarak gelmesini, sedefkâr ve mimar olmasını anlatan bölümleri kısaltarak aktarır. “Mehmet Ağa'nın İstanbul'a gelişi ve bahçe bekçiliği”, “Has bahçede musiki meşki”, “Mehmet Ağa'nın musikiye hevesi”, “Musiki Terimleri”, “Makamlar”, “Sedefkariler karhanesinde hendese öğretimi”, “Mimarları, Taşçıların, Dülgerlerin Pirleri”, “Hendesenin Tarifi”, Hendese Terimleri ve Sedefkârlık”, “Mimar Kelimesi ve bazı tabirlerin karşılığı”, “Mehmet Ağa'nın sedefkârlığa intisabı” alt başlıklarıyla birinci fasıldan bölümler yayınlar. İkinci faslı “Mehmet Ağa'nın Koca Sinan ile teması”, “Sedefli rahle işleyerek Murad III'e takdimi”, “Sedefli bir kemandan sunması”, “Mehmet Ağa'nın mühürbaşılığa tayini”, “Mehmet Ağa'nın sedef işlerinin değeri”, “Mehmet Ağa'nın Mimar Sinan ve Davuttan mimarlık öğrenmesi” başlıkları altında alıntılar. Diğer fasılları da kısa başlıklar altında özet olarak sunar. Mimari terimlere dair sözlüğü verdikten sonra, on beşinci faslı “Mimar Mehmet Ağa'ya dua”, “Mimar Sinan'a dua ve bilvesile hal tercümesi” ve “Mimar Davut ve Dalgıç Ağalara dua” başlıklarıyla kısaca aktarır ve *Risale*'nin kitabın vasfına dair otuz mısralık bir manzume ile bittiğini yazar.

II- *Risale-i Mimariyye*'ye Referans Veren Genel Mimarlık Tarihi Kitapları, Makaleler ve Diğer İlgili Literatür Yayınları

Mehmet Tahir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*, hazırlayanlar A. Fikri Yavuz [ve] İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, (ilk basım 1915), 1972.

Osmanlı'daki önemli tarihi kişilikler üzerine 1915 yılında basılan eserinde Mehmet Tahir, *Risale*'yi Cafer İyani ismi altında tanıtır. Mehmet Ağa ile ilgili herhangi bir bilgi vermeden, İyani'nin Sultan Ahmet Camii'nin mimarı üzerine de bir kitap yazdığını söyler. Mehmet Tahir, Osmanlı Mimarlık Tarihi yazımında *Risale*'ye dolaylı yoldan olsa bile referans verdiği bilinen ilk kişidir.

Babinger, Franz. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, mit einem Anhang, Osmanische Zeitrechnungen, von Joachim Mayr, O. Harrassowitz, Leipzig 1927.

Osmanlı'daki önemli kişiler ve onların eserleri üzerine olan kitabında Babinger Cafer Efendi'yi, büyük ihtimalle Mehmet Tahir'e de dayanarak, 16. yüzyılda Macaristan'dan geldiği düşünülen Cafer İyani ile özdeşleştirir. Ancak Babinger Cafer İyani'nin, Osmanlı tarihçisi İbrahim Peçevi'nin torunu olarak kabul edilmesine karşı çıkar. Cafer İyani defterdar olarak Temeşvar'da görev yapmış, Tiryaki Hasan Paşa üzerine bir kitap yazmış, Gazali'nin *Miškâtü'l-envâr* adlı kitabını *Nurnâme* ismiyle çevirmiştir. Babinger bunların yanında Macaristan seferi ile ilgili bir kitap yazmıştır ve Babinger'e göre Sultan Ahmet Camii mimarı Mehmet Ağa'nın yaşamı üzerine olan *Risale-i Mimariyye*'nin de yazarıdır. Burada kitap ile ilgili kaynağını 1918 yılında basılan *Turan dergisi* olarak verir. Cafer Efendi'nin Cafer İyani olma ihtimali tartışmalı olsa bile bu iddia, Cafer Efendi'nin entelektüel dünyasını anlamak açısından, Cafer İyani'nin Gazali'nin kitabını çevirdiği düşünülünce daha da ilginç olmaktadır.

Ahmet Refik. *Türk Mimarları: (Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre)*, yayına hazırlayan Zeki Sönmez, Sander Yayınları, İstanbul (ilk baskı 1936) 1977.

Türk Mimarları isimli kitabında Ahmet Refik, önemli Osmanlı mimarları hakkında bilgi vermeyi amaçlar. Mimar Sinan ile başlayarak onun takipçileri olan Davut Ağa ve Dalgıç Ahmet Çavuş ile devam eder. Ancak ilginç bir şekilde Mehmet Ağa'yı atlayarak 1923 yılında onun yerini alan Kasım Ağa'ya geçer. Mehmet Ağa'ya mimarlar listesinde genel bir yer verir ve *Risale-i Mimariyye*'nin varlığına kısaca değinir. Yaklaşımı, Osmanlı mimarları üzerine büyük çabalarla tarihi kaynaklar araştırmalarına rağmen, *Risale-i Mimariyye*'yi mimarlıkla ilgili sistemli ve bilimsel bilgi sunan bir kaynak olarak görmedikleri için önemsiz sayan tarihçilere bir örnek teşkil eder. Bu anlayışla, *Risale*'nin karmaşık anlam dünyası çakışır. Mehmet Ağa'nın Sultanahmet Camii'nin mimarı olduğunu yazar ve caminin inşaatı sırasında yapılan kutlamalardan bahseder. Evliya Çelebi'de geçen Arnavutluktaki bir çeşmenin kitabesini alıntılar. Bu kitabede mimarın ismi Sultanahmet Külliyesi'ni yapan Muhammed Mustafa olarak geçer. Ahmet Refik'in kitabını yeniden yayına hazırlamış olan Zeki Sönmez, dipnotunda Mehmet Ağa ve Sultan Ahmet ile ilgili iki kaynak verir. Birincisi Tahsin Öz'ün makaleleri, diğeri de Gökyay'ın *Risale-i Mimariyye* üzerine olan yazısıdır.

Erdoğan, Muzaffer. “Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, c. 3, s. 5-6, Ankara 1953.

Erdoğan, mimarlık tarihi kaynakları hakkında ele aldığı yazısında *Risale-i Mimariyye*'den kısaca bahseder. Mimar Sinan'ın yazılarından sonra, Cafer Çelebi dediği Cafer Efendi'nin kitabının bir dereceye kadar mimarlık tarihi açısından önemli olabileceğini söyler. Ancak önceki tarihçilerin varlığından bahsettiği ve bölümler yayınladığı bu kitabı, “Topkapı Sarayı arşivlerinde bir süre önce bulunmuştur” diye tanıtır. Erdoğan, “Türk varlığının perçinlenmiş birer timsali mesabesinde olan abidelerimize ve bu itibarla bunların en olgun ve dolgun örneklerini yaratan Osmanlı mimarlarına dair zamanlarında yazılmış şahsi eserler”in Osmanlı'da mimarlığın bilimsel arka planını oluşturmak için yetersiz kalacağını söyler. Bunun için Mühimme Defterleri, Şikayet, Ahkam ve Tapu Defterleri, Tamirat Defterleri, İnşaat Defterleri, Keşif Defterleri, Malzeme-i İnşaiye Defterleri, Amele Ücreti Defterleri, Müteferrik Defterler, Tamirat-Mühimmat Defteri, Tamirat-Mübaayat Defteri, İnşaat Muhasebesi Defteri, Kal'a Duvarları İcare-i Zemin Defteri, Kereste Defteri, Eşya Defteri ve Reaya Defteri gibi kaynakları önerir. Erdoğan'a göre bu kaynaklar bilinmeyen mimar isimlerini ortaya çıkaracak ve onların inşa faaliyetleri ile ilgili bilgi sunacaktır. Erdoğan bu araştırmaların yapılması için neden olarak “Osmanlı mimarisinin derece derece nasıl başladığını, nasıl yükseldiğini ve ne suretle duraklayıp düşmeye yüz tuttuğunu” ortaya koymayı verir. Erdoğan'ın özellikle mimari kaynaklar üzerine yaptığı bu detaylı çalışmada *Risale*'yi çok önemli olmayan ve ilmi konularda bilgi vermeyen bir kaynak olarak sunması, tarihe karşı olan pragmatik yaklaşımların yansımaları olarak dikkate değer bir noktadır. Aynı zamanda *Risale*'nin değersiz bir kaynak olduğu sonucuna varan Erdoğan'ın bu tutumu, büyük bir olasılıkla, mimari yazmalar için onu referans olarak alan kişilerin de *Risale*'yi bu olumsuz bakışla değerlendirmelerine yol açmıştır.

Karatay, Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 1961, c. 1.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Türkçe yazmalar için hazırladığı katalogunda Karatay, *Risale-i Mimariyye*'yi mimarlık başlığı altında tanıtır. Öncelikle yazmanın fiziksel özelliklerini yazar. Daha sonra Babinger'in yazısına referansla Cafer Efendi'yi Cafer İyani ile özdeşleştirir. Kitabın Sultanahmet Camii'nin mimarı Mehmet Ağa ile ilgili olduğunu belirtir. *Risale*'nin on beş fasıldan oluştuğunu söyler ve fasılların düzenini takip ederek çok kısa şekilde içeriklerini anlatır. Karatay'ın bu yayını *Risale*'nin yazma kataloglarında ilk defa yer alması açısından önemlidir.

Arseven, Celâl Esad. *Türk Sanatı Tarihi: Menşeyinden Bugüne Kadar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1961.

Türk Sanatı Tarihi isimli kitabında Arseven, “Camiler” başlığı altında Mehmet Ağa'nın yaptığı Sultanahmet Camii'ni klasik Osmanlı üslubuna ait örnekler arasında tanıtır. Yapının planını, minarelerini, kubbesini ve yarım kubbelerini, iç ve dış mekanlarının biçimsel analizini yaparak tartışır. Mimarın Ayasofya'nın iç mekanından daha açık ve ferah bir mekan yaratma çabasına rağmen binanın fil ayaklarının ona ağır bir görünüş verdiğini yazar. Ayrıca Mehmet Ağa'nın mimari elemanların ritmik bir organizasyonu ile güzel olanı açığa çıkarmak yerine, yüzeysel birçok süsleme uygulamayı tercih ettiğini söyler. Çinilerdeki değişik renkler ve çiçekli bezemeler,

türünün ender örnekleridir. Arseven yapının sıra dışı mimarisinin Osmanlı klasik üslubundan bir sapma olduğunu ileri sürer. Ancak Arseven'e göre daha sonraki yapılarda geleneksel üsluba geri dönülmesi bu değişimin aldattıcı olduğunu gösterir. Bundan dolayı Sultanahmet Camii'ni klasik üsluba ait kabul eder. Mehmet Ağa'nın ustası Mimar Sinan'dan daha güzel bir cami inşa etmeye mi çalıştığının, yoksa yeni yaklaşımıyla bir yenilik getirmeye mi amaçladığının anlaşılmasının güç olduğunu vurgular. Bu değişimleri mimari ölçülerdeki farklılaşmalara da bağlar. Altmış parmak olan mimar zirasının, o dönemde yirmi dört parmak olması buna neden olabilir.

Aynı kitabın "Ünlü Türk Mimarları" bölümünde, mimar Mehmet Ağa ile ilgili kısa bilgiler verir. Biyografi türü olarak adlandırdığı mimarlar üzerine kitap yazma geleneği çerçevesinde Mehmet Ağa'nın arkadaşı Cafer Efendi'nin *Risale-i Mimariyye*'yi yazdığını söyler. Bu yazmada mimarın sanatındaki ustalığının ve binalarının anlatıldığını ve mimarlık üzerine terimlerle birlikte kitap haline getirildiğini vurgular. Ahmet Cevdet Bey'in kişisel kütüphanesinde gözden geçirdiği *Risale*'nin nüshasından önce musiki, sonra da mimarlık eğitimi üzerine olan kısımlardan kısa alıntılar yapar. Mimarın Saray bahçesinde müzisyenler ile karşılaşması, bu sanatı bırakması gibi olayları anlatan bölümleri özetler. Sultanın emriyle atandığı görevleri kısaca anlatır. Mehmet Ağa'nın İbrahim Paşa Sarayı'nın tamirinden sorumlu olduğunu ve Kasr-ı Hümayun için çini ustası Hasan Usta'nın yaptığı çinilerin "tasarımlarını" çizdiğini söyleyerek Mehmet Ağa üzerine olan bölümünü sonlandırır.

Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962.

İstanbul Camileri isimli kitabında Öz, Sultanahmet Külliyesi ile ilgili detaylı bilgiler verir. Mimarın Marmara Denizi'nden ve Boğaz'dan görünebilecek Hipodroma yakın uygun bir alan seçtiğini yazar. Bu alanda, yapılan kazılarda ortaya çıkan mozaik zeminden de anlaşılacağı gibi eskiden Bizans kalıntılarının bulunduğunu vurgular. Ancak cami inşaatı sırasında burada Mehmet Paşa'nın sarayı Arslanhane bulunmaktadır. Bu bilgilerden sonra yapının mimarı Mehmet Ağa'yı anlatır ve saray çevrelerinde müzik ve sedefkârlık sanatlarında eğitim aldığını yazar. Öz, *Risale*'ye referans vererek Mehmet Ağa'nın caminin planlarını nasıl tasarladığını anakronik bir yaklaşımla göstermeye çalışır. Mehmet Ağa'nın bir plan hazırladığını ve Sultan Ahmet'in de bu planı onayladığını ileri sürer. Ancak Öz'ün plan çizimine bu yaklaşımı tarihi modern kavramlarla açıklama çabalarının bir yansıması gibidir. İlk defa altı minareli bir cami inşa edilmesini açıklamak için *Risale*'ye başvurur ve Cafer Efendi'nin Sultan Ahmet on dördüncü padişah olduğu için on dört şerefenin bunu sembolize ettiğini yazdığını belirtir. Ancak Sultanahmet Camii on altı şerefeye sahiptir ve Öz' e göre bu fark daha sonra yapılan tamirler sırasında diğer iki şerefenin eklenmesiyle ortaya çıkmıştır.

Turan, Şerafettin. "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 1. sy. 1, 1963.

Turan, hassa mimarları üzerine olan yazısında, "Bir Mektep olarak Hassa Mimarları Ocağı" başlığı altında mimarların çırak olarak aldıkları pratik eğitimin yanında nazari bilimler konusunda da bilgilendirildiklerini yazar. Buna referans olarak Öz'ün *Risale-i Mimariyye* üzerine olan makalelerini gösterir. Mimarın yaşamının

yanı sıra, “hendese” ve “mimar” kelimelerinin tariflerinin da *Risale*'de verildiğini vurgular. Ayrıca *Risale* mimarlığa ait istilahlardan, mermer ve taş nevilerinden, zira, parmak, ayak hesaplarından ve binalara ait resimlerden bahseder. Turan, Öz'ün yazılarında olduğu gibi “resim” kelimesini modern anlamda “plan” olarak da kullanır. Turan'a göre *Risale* “mimarların nazari bilgilerini artırmak amacıyla telif edilen eserlerin tipik bir örneğini teşkil etmektedir”. Ancak Turan başka örneklerin bulunmadığı bir ortamda bu genellemeye nasıl vardığını açıklamaz ve Osmanlılar döneminde nazari bilimlerden ne anlaşıldığı gibi konuları tartışmaz. *Risale*'nin tipik bir el kitabı olarak kabul edildiğini yazması da birçok soru işareti yaratır.

Çığ, Kemal. “Mimarının Müzikle İlgisi Konusunda Sultan Ahmet Camii ile Alakalı Bir Vesika”, *Kemal Çığ'a Armağan*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, 1984.

İlk olarak 1963 yılında Üçüncü Türk Sanat Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bu bildiri, 1984 yılında *Kemal Çığ'a Armağan* kitabında yayınlanmıştır. Sultanahmet Camii ve müzik ilişkisi üzerine olan bu makalesinde Çığ, sanat tarihinin bilinmeyen yönlerinin açığa çıkarılması için yazılı belgelerin önemini vurgular. Çığ'a göre Sultanahmet Camii birçok açıdan incelenmiş olmasına rağmen, müzik ve yapı arasındaki ilişki araştırılmamıştır. Öncelikle, Goethe gibi romantiklerin mimarlığı donmuş müzik olarak tanımlanmasından bahseder. Çığ'a göre bu anlayış, Batı mimarlığında sözel tanımların ötesine gidememiştir. Ayrıca Le Corbusier'nin, binanın, fonksiyonuyla uyum içinde olması gerektiğini söylediğini ve güzelliğin bölümlerin birbiriyle uyumundan ziyade bu fonksiyona uygunluğuyla tanımlanacağını ileri sürdüğünü yazar. Çığ'a göre mekan ve kullanılan malzemeler akustik ölçümlerin sonucudur. Le Corbusier'nin Türkiye ziyaretinde tarihi eserlerin akustik özelliklerini gözlemlediğini söyler. Döneminin fonksiyonel mimarlık arayışları çerçevesinde, Çığ, Caminin akustik sorunlarının inşaatından önce yapının fonksiyonuna uygun olarak çözüldüğünü ileri sürer. Bu ilişkiyi açığa çıkaracak önemli bir belge olarak *Risale-i Mimariyye*'yi gösterir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu yazmanın fiziksel özelliklerini tanıttıktan sonra, Tahsin Öz'ün 1944 yılında *Arkitekt* dergisinde bölümler yayınladığını, Öz'ün nedense müzik üzerine olan faslı dahil etmediğini yazar. Çığ'a göre bu *Risale*'nin en önemli bölümüdür. Bursalı Mehmet Tahir'i takip ederek, Cafer Efendi'yi Cafer İyani ile özdeşleştirir. Ancak, Öz'de Cafer Efendi'nin Macaristan'dan değil Anadolu'dan geldiği üzerine olan tartışmaya referans vermez. Çığ, mermerlerden çıkan seslerin, derişlerin 'hu' seslerine benzetildiği ve Sultanahmet Camii'nin inşaatının anlatıldığı bölümleri özetler. On iki mermer türü, on iki müzik makamına benzetilir ve mermerlerin özellikleri ve işleniş şekilleri, duyulmak istenen makama göredir. Bu durum müzik ilminin binada açığa çıkmasıdır. Çığ, rasyonel arayışlar çerçevesinde bile olsa *Risale*'nin müzikle ilişkili çok önemsenmemiş bir yönünü ortaya koymuştur.

Goodwin, Godfrey. *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson: London 1997 (ilk basım 1971).

Goodwin Osmanlı mimarlığında Sultanahmet Camii'nin yerini tartıştığı bölümde, Mehmet Ağa'yı Mimar Sinan'ın mirasını devam ettiren kişi olarak tanıtır. Ancak Goodwin'e göre Mehmet Ağa, Sinan'ın yaratıcı düşünce gücüne sahip değildir. Mehmet Ağa'nın mimar başı olmasını ve yaşamını kısaca, çok önemli bir kaynak

olmadığını söylediği Cafer Efendi'nin kitabına referans vererek anlatır. Ancak, Mehmet Ağa'nın devşirme olarak mı geldiğinin yoksa diğer vilayetlerdeki eğitimi sonucunda mı İstanbul'a geldiğinin belirsiz olduğunu söylemesi, Goodwin'in *Risale*'yi incelemiş olduğuna dair kuşku yaradır. Goodwin'e göre yeniçerilik ile bir sanatta ustalaşma ilişkili görülmez. Mehmet Ağa'nın ne zaman yeniçerilikten ayrılıp mimarlık eğitimi aldığı konusunda şüpheler olduğunu belirtir.

Mehmet Ağa'nın İstanbul dışında vilayetlerde görev almasını bir sürgün olarak yorumlar çünkü Goodwin'e göre bu bir mimarın işi değildir. Sultanahmet Camii'nin Zıttoruk Anlaşmasının küçük düşürücü sonuçlarını hafifletmek için yapıldığını ileri süren Goodwin, bunu Osmanlı'nın çöküşünün simgesi olarak görür. Bu yenilgi-den sonra Sultan Ahmet, Tanrı'ya büyük bir cami adamak istemiş, ancak diğer yandan da zevklerinden vazgeçmemiştir, diye yazar. Goodwin yapıların arkasındaki sosyal bağlamı anlamaya çalışsa da, aradığı net tarihi kanıtlar pozitivist yargılara neden olur. Bu dünyada zevk ve spiritüel arayışlar uzlaşmaz, ya da yeniçeri olan mimar olmaz. Mehmet Ağa'nın eski kayıtları inceledikten sonra planları çizdiğini yazar. 16. ve 17. yüzyıllarda modern anlamda plan çizmeyi diğer araştırmacılar da olduğu gibi sorgulamadan kabul eder. Sultan Ahmet Camii'nin planlarını inceleyerek, caminin "diğer kişilerin düşüncelerinin monoton bir birleşimi" olduğu ve "baskın idealler büyüklük ve gösteriş olarak zevk düşkünü sultanı memnun etmek" için yapıldığı sonucuna varır. Bundan dolayı Goodwin'e göre yapı, Sinan'ın yaratıcı dehasının izlerini taşımaz.

Goodwin'in yazısında "Dalgıç Ahmet iyi bir mühendisti ancak yetenekli bir mimar değildi", ya da Sultanahmet Camii'nin fil ayaklarını kastederek "boyutları kubbenin oranlarıyla uyuşmuyordu" gibi yargılara sık rastlanır. Goodwin'e göre bu Mehmet Ağa'nın mühendis olarak yetersizliğini gösterir. Mehmet Ağa, zayıf ve yetersiz olmakla ve "sade, süssüz rasyonel bir şekilde oranlı eserler" yapmayı ustasını takip etmemekle suçlanır. Goodwin'in bu yaklaşımı etkisini sürdürmeye uzun yıllar devam etmiştir.

Nayır, Zeynep. *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*: (1609-1690), Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 1975.

Doktora tezinde Zeynep Nayır-Ahunbay 17. yüzyıl Osmanlı mimarlığını Sultanahmet Külliyesi bağlamında araştırır. Bu dönemin objektif bir değerlendirmesini yapmak istediğini belirtir. 17. yüzyıl döneminin çöküş söylemlerinden dolayı büyük oranda araştırmalarda ihmal edildiğini söyler. İlk bölümde, Osmanlı mimarlığının Mimar Sinan'dan itibaren gelişimini, kubbeleri, plan şemalarını ve mimari elemanları karşılaştırarak tartışır. Mimar Sinan'ın mimari karakter anlayışının gelişimindeki ve biçimlere dair kavramların oluşturulmasındaki etkisini vurgular.

Ahunbay, *Risale-i Mimariyye*'yi Sultanahmet Camii'nin inşası ile ilgili önemli bir belge olarak sunar. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki yazmaya ve Tahsin Öz'ün makalelerine dayanarak bölümler alıntılar. Ahunbay'a göre *Risale* zamanla kaybolmuş yapı terimleri ve inşaat bilgileri ile ilgili değerli ifadeler içermektedir. Ancak, Gökyay gibi Ahunbay da hikâyeler ve masalsı anlatılardan dolayı *Risale*'nin dikkatlice incelenmesi ve gerçek bilgiler sunan tarihi belgelerle karşılaştırılması gerektiğini

yazar. Ahunbay'a göre *Risale* mimarı yüceltmek için şair Cafer Çelebi tarafından yazılmıştır. Howard Crane'in de sorguladığı gibi Cafer Efendi'yi "şair" ya da "Çelebi" olarak anmakla ilgili kaynak göstermez. Mehmet Ağa'nın devşirme olarak İstanbul'a gelmesinden başlayarak *Risale*'den bölümler özetler. İki sayfanın daha sonra Mehmet Ağa'nın yaptığı binaların listesini vermek üzere boş bırakıldığını yazar. Mehmet Ağa'nın mimarbaşı olduğu 1606-1622 yılları arasında yapılmış binaları ele alarak ona ait olduğu iddia edilen yapıların detaylı bir listesini verir.

Sultanahmet Külliyesi'nin yapımının arkasındaki mimari düşünceleri anlamak için Osmanlı binalarında kubbe kullanımını araştırır ve mimari elemanlara bakarak yapının strüktürel analizini yapar. Külliye yapısında kullanılan malzemeleri kategorize ederken ve taşlar üzerine bilgi almak için *Risale*'ye başvurur. İnşaat defterlerinde geçen taşlarla, *Risale*'de anlatılan taşlar arasında farklar olduğunu yazar. Külliye'nin yan cephesini anlatırken, Rudolf Wittkower'in Palladio'nun binaları ve müziksel oranlar arasında kurduğu ilişki gibi, Ahunbay da ritmik bir düzenin kolonlarda 2/3/2 oranıyla gözlenebildiğini yazar. Ahunbay, bu durumun müzikle ilişkili olabileceğini vurgulasa da daha biçimsel benzetmelerin ötesinde detaylı bir yorum yapmaz.

Eyice, Semavi. *Mimar Kasım Hakkında*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1979.

Kasım Ağa üzerine olan kitabında Eyice, Osmanlı başmimarları hakkında bazı bilgilerin tarihi belgelerden öğrenilebileceğini yazar. Mehmet Ağa'dan bahsettiği kısa paragrafta onun hayatı üzerine olan kaynaklara değinir. Celal Esad Arseven'in *Constantinople, de Byzance and Stamboul* kitabında kısa bir biyografinin verildiğini söyler. Tahsin Öz'ün *Arkitekt* dergisindeki makaleleri yanında, *Risale-i Mimariyye* üzerine bir kitapçık yayınladığını yazar. Ayrıca 1972 yılında Arnavutluk'ta bir makale yayınlayan Ramadan Sokoli'nin Mehmet Ağa'nın İlbasan'dan, yaşadığı yerdeki zor koşullardan dolayı başka yerlerde çalışmak üzere ayrıldığını söylediğini belirtir. Ancak Eyice'ye göre bu iddia Tuna Nehri'nden Basra Körfezi'ne uzanan Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını yok saymaktır.

Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi: İstanbul, 1986.

Osmanlı Mimarisi üzerine olan kitabında Aslanapa, Mehmet Ağa'nın yaşamından Sultanahmet Külliyesi bağlamında bahseder. Mimarın arkadaşı olan Cafer Çelebi'nin *Risale-i Mimariyye*'yi yazdığını ancak bu kitabın Osmanlı mimarlık tarihi araştırmalarına kaynak teşkil etme açısından Mimar Sinan'ın yazmaları kadar önemli ve detaylı olmadığını ileri sürer. Daha önceki yazarları takip ederek, Mimarın önce devşirme olarak Rumeli'den gelişini, müziğe ilgisini ve sonunda sedefkâr ve mimar olmasını kısaca anlatır. Özet olarak Mimar Sinan'ın yanında gördüğü eğitimden ve hendese ilmini öğrenmesinden bahseder. Aslanapa, kitapta bulunan yer isimlerini, görev tanımlarını, tarihi kişilikleri ve olayların tarihlerini daha gerçekçi ve yararlı bilgiler olarak kabul eder. Cafer Çelebi dediği Cafer Efendi'den Gökyay'ın makalesine referans vererek kısa alıntılar yayınlar. Sultanahmet Külliyesi üzerine olan fasıldan bölümler aktarırken, kasideleri dışarıda bırakır. Taşlar ve müzik makamları üzerine olan kısmı pragmatik bir yaklaşımla sadece taş tipleri ile ilgili bir bölüm olarak tanıtır. Dolayısıyla *Risale*'yi sadece tarihi gerçekler için kısıtlı bir kaynak olarak değerlendirir.

Necipoğlu, Gülru. Eleştiri Yazısı: “*Risâle-i Mi’mâriyye: An Early Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*, Ca’fer Efendi; Howard Crane (ed.)”, *The Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 49, s. 2, June, 1990.

Howard Crane’in *Risale-i Mimariyye*’nin İngilizce çevirisi için yazdığı eleştiri yazısına Gülru Necipoğlu, İslam mimarlığı üzerine sadece iki tane tarihi kaynak bulunduğunu ve *Risale*’nin bu kaynaklardan birisi olarak önemli olduğunu vurgularak başlar. *Risale* daha önce bölümler halinde yayınlanmış olmasına rağmen, kitabın tümünün, önemli notlarla birlikte ilk defa yayınlandığını yazar. Crane’in *Risale*’yi tezkire türü içinde değerlendirdiğini belirtir. Necipoğlu, *Risale*’nin sadece bir mimarın biyografisi olmakla sınırlı kalmadığından, aynı zamanda onbeş fasılda Mehmet Ağa’nın tüm yaşamıyla ilgili bilgiler sunulduğundan bahseder. Öncelikle devşirme olarak İstanbul’a gelen Mehmet Ağa, askeri görevlerde bulunmuş, kaleleri incelemiş, çetelerle savaşmış ve bu görevlerin sonunda başmimar olmuştur. *Risale*, müzik, sedefkârlık ve mimarlık sanatlarının temeli olarak hendese ilmi ile ilgili önemli bilgiler sunar. Mehmet Ağa Topkapı Sarayı’nda Hasbahçe’de yeniçeri ocağının bir üyesi olarak eğitim görmüştür. Necipoğlu bu anlatıların, mimarın başarılarına olan vurgularıyla, Sa’i tarafından yazılan Mimar Sinan’ın otobiyografilerini ya da Manetti’nin *Life of Brunelleschi* kitabını hatırlattığını belirtir.

Risale’nin Mekke’deki kutsal mekanların tamiri, Sultanahmet Camii’nin inşaatı, mimarlıkta kullanılan ölçü birimleri, hendese ilmi, mimari terimlere dair üç dilde verilen sözlük gibi bölümlerini tanıtır. Crane’in giriş yazısının Mehmet Ağa’ya dair *Risale*’den çıkarılabilecek genel bilgileri verdiğini belirten Necipoğlu, çevrilmesi çok zor olan bu metni, daha önce yapılmadığı şekilde ele alan Crane’in, önemli girişimine rağmen, özellikle mimari terimlerin çevirisinde birçok sorun ortaya çıktığını vurgular.

Orijinal metin ve çeviri arasındaki farklar için önemli örnekler verir. Bir şiir çevirisinde Crane’in mimarı “usta zanaatkâr” (*master craftsman*) olarak sunması ya da yine bir beyitte *hendeseyi* matematik, *temsîli* analogi olarak çevirmesi bunlara örnek teşkil eder. Ancak Necipoğlu bu sorunlara karşın, Crane’in çevirisinin orijinal metne sadık ve onun arkaik havasını yansıtır nitelikte olduğunu söyler. Crane’in daha çok deskriptif olan giriş yazısının, mimarın meslek yaşamına odaklanıp, mimarlık kuramına dair herhangi bir yorum getirmedeğini yazar. Çok önemli bir nokta olarak, bu metnin kritik bir bakışla incelenmesi gerektiğini vurgular. Mimarlığın Osmanlı toplumundaki yeri üzerine metinden çıkabilecek önemli sorular ortaya koyar. *Risale*’den estetik değerler, sembolik ilişkiler ve mimari tasarım kuramları adına sonuçlar çıkıp çıkamayacağını sorgular. Bu sorulara cevap verebilmek için *Risale*’nin sınırlarının iyi bilinmesi gerektiğini söyler. Cafer Efendi’nin Crane’in ileri sürdüğü gibi, Mehmet Ağa’nın bir öğrencisi olmasının pek mümkün olmadığını, çünkü Cafer Efendi’nin potansiyel okuyucularının ve patronlarının hiçbirinin mimarlıkla ilgili olmadığını yazar. Cafer Efendi’nin mimarın hizmetinde bir katip olabileceğini söyler. Necipoğlu’na göre Cafer Efendi’nin dini bilgiler odaklı medrese eğitimi, mimarlıkta teknik terimlerin eksikliğinde kendini gösterir. Cafer Efendi’nin peygamberler arasında mimarlığın pirlerini araması da, dönemdeki dini kaygılarla ilişkili görülür.

Necipoğlu, mimarlık ve müzik ilişkisinin önemine de değinir ve bu dönemde mimarlık statüsünü kaybederken müziğin önemli bir sanat biçimi olarak ortaya çıktığını yazar. Crane’in giriş yazısında bu konuyu daha da derinlikli olarak ele almış olabileceğinden bahseder. *Risale*’yi okuduktan sonra kitaptan, Osmanlı mimarlarını

yönlendirmiş olan nasıl bir mimarlık kuramının çıkabileceği sorusunun açık kaldığını söyler. Ancak Necipoğlu'ya göre, bu durumdan acele sonuçlar çıkarmamak gerekir. Mimarlık Osmanlı toplumunda ne Ortaçağ'daki gibi ne de Rönesans'taki gibi bir konumda olmuştur. *Risale* ne mimari prensipleri sunmak için ne de mimarları ya da eğitimli patronları bilgilendirmek üzere yazılmıştır. Buna rağmen Osmanlı mimarlarının tutarlı tasarım prensipleri ortaya koyacakları şeklinde bir sonuca varılmaması gerekir. Necipoğlu, İslam dünyasında, mimari söylemlere model olan Vitruvius'un kitaplarının benzeri bulunmadığını, bunun yerine mimarlık üzerine bilgilerin dolaylı olarak şiir, biyografi ya da geometri ve matematik üzerine teknik el kitaplarında ortaya çıktığını vurgular. Bundan dolayı, okuyucuların *Risale*'nin Batı'daki anlamda bir *treatise* olmamasından dolayı hayal kırıklığına uğramamaları gerektiğini söyler. Necipoğlu'nun bu eleştiri yazısı, değindiği önemli noktalarla *Risale*'nin mimarlık tarihindeki yeri üzerine yapılmış en yorumsal çalışmadır.

Cezar, Mustafa. “Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Sanat Tarihi ile İlgili Bilgilerin Yeri”, *17. Yüzyıl Osmanlı Kültür ve Sanatı: 19–20 Mart 1998: Sempozyum Bildirileri*, Sanat Tarihi Derneği, 1998.

Cezar, 17. yüzyıl Osmanlı belgelerini sanat tarihi için önemli kaynaklar olarak değerlendirir. Bu belgelerin politik ve sosyal içeriklerine karşın, dönemin sanatsal üretimlerini açığa çıkaracak bilgilerinde sunabileceklerini söyler. Ancak Cezar *sanat* kavramının o dönemde nasıl algılandığına değil sanat eserlerinin sınıflandırılmasına dayanan genel bir sanat tarihi oluşturulmasına vurgu yapar. Ünlü şairlerin ve hattatların yaşam hikayelerine verilen önemden bahseder. Genel bir yargı ile “çöküş devri” olarak tanımladığı döneme ait çoğu tarihi belgenin sanat ve kültür yerine, politik olaylara odaklandığını yazar. Erdoğan'ın incelenen tarih belgeler için verdiği listeyi takip eder ve İnşaat Defterlerini, Vakıf Defterlerini, kitabe, harita ve minyatürleri önemli kaynaklar olarak listeler. Doğrudan belirli sanatlar üzerine yazılmış kitaplara örnek olarak Mimar Sinan'ın *Tezkiretü'l-bünyân*'ını ve Cafer Efendi'nin *Risale-i Mimariyye*'sini gösterir. Ancak bu tür kitapların öneminin farkında olmasına ve kaynakları büyük çabalarla aramasına rağmen Cezar, *Risale* üzerine derinlikli bilgi toplamayı gerekli bulmamış gibidir. Daha önceki çalışmalarda sık sık kişiliği sorgulanan Cafer Efendi, Çelebi olur ve Howard Crane'in tüm metni yayınladığı kitabı referans olarak bile verilmez. Cezar, *Risale*'den ilk defa *İkdam*'da bahsedildiğini ileri sürer. Sonunda *Risale*'nin bir mimarın yaşamı ve eğitimi ile ilgili bilgiler yanında, mimarlık ve inşaa terimleri için de önemli bir kaynak olduğunu yazar.

Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* Princeton University Press, Princeton, c. 2005.

Osmanlı mimarlık kültürü üzerine şu ana kadar yapılmış en geniş kapsamlı çalışma olan bu kitabında Gülru Necipoğlu, Mimar Sinan'ın mimarlığının kültürel ve sosyal bağlamlarını araştırır. Mimar Sinan'ın mimarlık tarihinde kabul edilen ayrıcalıklı yerine rağmen, birçok çalışmanın ona, rasyonelliğini yücelten enternasyonal iddialarla ya da Türk kimliğini vurgulayan nasyonalist söylemlerle yaklaştıklarını belirtir. Diğer yanda Necipoğlu, Mimar Sinan'ı 18. yüzyılın kalıplaşmış İslam mimarlığı tanımlarıyla oryantalist miras doğrultusunda ele alıp, onun dünya mimarlık tarihindeki yerini marjinalleştiren yayımların varlığına da değinir.

İlk iki bölümde, derinlikli olarak mimari patronaj ve üretim ilişkisini inceler. Üçüncü bölümde, Sinan'ın camilerini, stilistik kronolojiye göre değil, patronlarının mevkilerine ve güç ilişkilerine göre analiz eder. Son bölümünde, Sinan'ın mirasını, ortaya çıkan klasik dönem sonrası imparatorluk ortamı bağlamında yorumlar. Necipoğlu kitabında farklı çerçevelerde Mehmet Ağa'nın, Sinan'ın öğrencisi olarak yaşamına ve *Risale-i Mimariyye*'ye referanslar verir. Sinan'ın marangozlar kârhanesindeki eğitimini tarihi belgeler ve Sinan'ın otobiyografileri doğrultusunda incelerken, *Risale*'den alıntılarda bulunur. Mehmet Ağa sedafkârlık ve mimarlık sanatları ile Saray Bahçesi'ndeki marangozlar kârhanesinde 'hendese ve mimarlık'la ilgili bir kitap okunduğunu duyarak karşılaşmıştır.

Necipoğlu, Sinan'ın asker kimliği ve Rumeli sınırlarında Mehmet Ağa'nın kaleleri gezerek bilgi toplaması arasındaki paralelliklere değinir. Ayrıca Sinan'ın 16. yüzyıl dünyasında ender bir kaynak olan otobiyografileri ile Cafer Efendi'ni *Risale-i Mimariyye* kitabı arasındaki ilişkiyi vurgular. Cafer Efendi'nin Mimar Sinan'dan ve yarı-mitolojik hikayelerde geçen Justinian'ın efsanevi mimarı Ignatius'tan etkilenecek menakıpname yazma geleneğini takip etmiş olabileceğini yazar. Hayır işlerine verilen önemi Cafer Efendi'nin Mehmet Ağa'yı hayırseverliğinden dolayı övmesiyle örnekler. "Sinan'ın Mirası" isimli son kısımda Necipoğlu, Sinan sonrası dönemdeki değişimleri yorumlar ve ekonomik zorluklar, enflasyon, askeri ilerlemenin durması ve Celali isyanlarının gösterdiği gibi vilayetlerde açığa çıkan huzursuzluklar gibi nedenlerinden bahseder. Bundan dolayı 17. yüzyılda saray destekli mimari patronajın ortaya çıkardığı anıtsal yapı inşaatlarının sınırlı olduğuna değinir. Ancak, Necipoğlu'nun vurguladığı gibi Sultan Ahmet askeri bir başarısı olmamasına rağmen kendi adına bir cami yaptırır ve Cafer Efendi yoğun bir yerleşim yeri olmasından dolayı Hipodrom alanının seçildiğini yazar. Sultan Ahmet Camii ile ilgili uygulanmaya başlanan yeni ritüeller, inşaat ile ilgili dönemin ileri gelenlerinin yaklaşımları gibi konularda önemli tarihi bilgiler veren Necipoğlu, Kadızadeli hareketi gibi sosyal ve kültürel ortamlardaki gerilimleri ve değişimleri vurgulayarak son satırlarında Sinan'dan sonra Klasik dönemin ardından ortaya çıkan durumu özetler.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi = History of the Literature of Natural and Applied Sciences During the Ottoman Period*, IRCICA, İstanbul 2006.

Bu literatür kitabında, *Risale*'den Cafer İyani başlığı altında bahsedilir. Bursalı Mehmet Tahir Cafer, İyani'nin Peçevi'nin torunu olduğunu ileri sürmüştü de Babinger bunu kabul etmemiştir. Kitapta İyani'nin *Risale-i Mimariyye* isimli kitabın da yazarı olabileceğini vurgulanır. *Risale*'nin şiir ve nazım şeklinde yazıldığı ve Sultanahmet Camii mimarı Mehmet Ağa'nın yaşamı üzerine olduğu ifade edilir. İçerik hakkında kısa bilgiler verilir. Eser Mehmet Ağa'nın gezilerinden, ahlaki özelliklerinden, yapılarından, Sultanahmet Camii'ni inşa etmesinden, ölçülerden, aletlerin ve materyallerin Arapça, Farsça ve Türkçe üç dilde tanımından bahseder. Tahsin Öz ve Gökyay bölümler yayınlayan kaynaklar olarak belirtilir. Karatay'ın Topkapı yazmaları kataloğuna dayanarak, yazma ile ilgili bilgiler verilir. Bir nüsha Ali Emiri Riyaziye başlığı altında, Rika yazısı notuyla 1023 tarihiyle kataloglanmıştır. Diğer nüsha Talik yazısı notuyla yine 1023 yılına ait olarak kataloglanmıştır. Ancak derle-

yenlerin Crane'in ya da Yüksel'in yayınlarına başvurmadıkları ve *Risale* ile ilgili tartışmaları takip etmedikleri verdikleri karmaşık bilgilerde açığa çıkmaktadır.

Necipoglu, Gülru. Preface; *Sinan, Mimar, (1489 or 90-1588). Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth-Century Texts*, introductory notes, critical editions, and translations by Howard Crane and Esra Akin; edited with preface, Brill, Leiden 2006.

Mimar Sinan'ın otobiyografilerine dair giriş yazısında Gülru Necipoğlu, bu tür metinlerin, mimarlık üzerine 16. yüzyıldan kalma yegâne yazılı belgeler olmaları hasebiyle çok önem taşıdıklarını vurgular. Sinan'ın anılarının onun tarihte iz bırakma arzusunu ve ileride iyi düşüncelerle anılmak istediğini gösterdiğini yazar. Makalesinde bu metinleri geniş bir kültürel bağlam çerçevesinde inceler. Sinan'ın yaşamını ve yapıtlarını anlatan yazıların Osmanlı kültüründe mimarlığa verilen önemi gösterdiğini belirtir.

Osmanlı toplumunda mimari bilginin genellikle sözlü iletişimle aktarıldığından dolayı, Sinan'ın mimarlığın teorik ve pratik yönlerini ortaya koymaya çalışmadığını vurgular. Ancak sözel kültüre verilen öneme bakarak Osmanlı mimarlarının teorik temellerden yoksun olduğu sonucunun çıkarılmayacağını söyler. Necipoğlu'na göre Osmanlı kültüründe otobiyografi yazma geleneği çok yaygın değildir. Sai metinlerini tezkere ve risale olarak adlandırmış olsa bile, yazdıkları şairler ve hattatlar için yazılan biyografilerdeki yaklaşımı hatırlatır. Aynı zamanda dervişler ve gaziler için yazılan menakıpnamelerin de izlerini taşır. *Risale-i Mimariyye*'de Cafer Efendi'nin başmimarlar için menakıpname yazma geleneği olduğuna dair vurgusuna değinir. Ayrıca Cafer Efendi'nin kendini adamışlığa verdiği önemden bahseder ve Cafer Efendi'nin Sinan'ın gazalarına ve yapılarına gönderme yaparak bu anlayışın Osmanlı kültüründeki önemini nasıl ortaya koyduğunu yazar. Mimarlar üzerine olan metinlerden yola çıkarak mimarın dünyasını anlatan Necipoğlu, bu makalesiyle Sinan'ın metinleri bağlamında, mimarlık üzerine olan yazılı kaynakların önemini Rönesans dönemindeki yaklaşımlarla karşılaştırmalı olarak inceler. Bu giriş yazısı, Sinan'ın metinlerine ve *Risale*'ye verdiği referanslarla şu ana kadar Osmanlı döneminden kalma mimarlık üzerine yazılı kaynaklarla ilgili en derinlikli çalışmadır.

III- *Risale*'ye Referans Veren Diğer Makalelerin ve Kitap Bölümlerinin Listesi

A- Mimarlık tarihi üzerine olan yayınlar

Artan, Tülay, "Art and Architecture", *Cambridge history of Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Erzen, Jale Nejdet, "Islamic Aesthetics: An Alternative Way to Knowledge", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, c. 65, s. 1, 2007.

Özkan, Süha, "The Dilemma of History: Theory and Education in Architecture", *Architectural Knowledge and Cultural Diversity*, William O'Reilly, ed., Comportements, Lausanne 1999.

Özdural, Alpay, "Sinan's arşın: A Survey of Ottoman Architectural Metrology", *Muqarnas*, c. 15, 1998.

Özdural, Alpay, "Omar Khayyam, Mathematicians, and 'Conversazioni' with Artisans", *The Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 54, s. 1, Mart 1995.

- Necipoğlu, Gülru, *The Topkapı Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture : Topkapı Palace Museum Library MS H. 1956*, with an essay on the geometry of the muqarnas by Mohammad al-Asad, Getty Center for the History of Art and the Humanities, Santa Monica, CA, 1995.
- Erzen, Jale Nejdet, "Aesthetics and Aisthesis in Ottoman Art and Architecture", *Journal of Islamic Studies*, 2:1, 1991.
- Crane, Howard, "The Ottoman Sultans' Mosques: Icons of Imperial Legitimacy," *Urban Structures and Social Order: The Ottoman City and Its Parts*, Irene Bierman ve Donald Preziosi, eds., New Rochelle 1991.
- Cerasi, Maurice, "Late-Ottoman Architects and Master Builders", *Muqarnas*, c. 5, 1988.
- Necipoğlu-Kafadar, Gülru. "Plans and Models in 15th- and 16th-Century Ottoman Architectural Practice", *The Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 45, s. 3, Sep. 1986.

B- Osmanlı sosyal ve kültür tarihi üzerine olan yayınlar

- Singer, Amy. *Charity in Islamic Societies*, Cambridge University Press, 2008.
- Pekin, Ersu. "Müzik Bir Çingene Sanatıdır. Ama. ...", *Metin And'a Armağan*, haz. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2007.
- Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: the World of Evliya Çelebi*, with an afterword by Gottfried Hagen, Brill, Leiden; 2006.
- Faroqhi, Suraiya. *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I.B. Tauris, London 2000.

Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında *Risale-i Mimariyye*

Gül KALE

Özet

Osmanlı Mimarlık tarihi üzerine yazılı kaynakların eksikliği, mimarlık kuramını ve mimarlık düşünce tarihini anlamakta önemli bir engel olarak belirmektedir. Ancak, anlamaya yönelik bu sorunun temeli mimarlık tarihi yazımına dair çok daha önemli bir noktaya dokunmaktadır. Mimarlığın düşünce tarihindeki yerini yadsıyan bu bakış, mimarlık kuramına yaklaşımı da problemlili bir hale getirmiştir. Osmanlı dönemine ait mimarlık üzerine iki önemli yazılı eser uzun yıllar bu söylem doğrultusunda ele alınmıştır. Kültürel bağlamdan temellenen mimari anlamlar dünyasına girebilmek için bu iki temel kaynak çok geniş yorum olanağı sunmaktadır. Bu kaynaklardan birincisi Mimar Sinan'a ait olan yazma eserlerdir. İkinci önemli kaynak ise, 1614 yılında, Cafer Efendi tarafından Mimar Mehmet Ağa'nın yaşamıyla ilgili olarak yazılan *Risale-i Mimariyye* isimli kitaptır. Bu literatür yazısında *Risale* ile ilgili

birinci derece kaynaklar ve genel mimarlık tarihi kitaplarında ve makalelerde *Risale*'ye referans veren çalışmalar tanıtılacaktır. Bu yolla, *Risale*'nin şu ana kadar yapılmış genel mimarlık tarihi araştırmalarındaki yeri yanında, Osmanlı mimarlık tarihindeki yaklaşımların ve dönüşümlerin *Risale* izdüşümünde ortaya konulabilmesi de amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cafer Efendi, Mimar Mehmet Ağa, *Risale-i Mimariyye*, Osmanlı

Risale-i Mimariyye in Ottoman Architectural Historiography

Gül KALE

Abstract

The scarcity of architectural treatises in Ottoman architectural history has made understanding the theoretical basis of architecture a problematic undertaking. Ultimately, the greatest obstacles to this line of inquiry stem from a fundamental flaw in the reading of the architectural historiography of the period. Positivist approaches, which de-contextualize architecture from the history of ideas, have led to many misconceptions about what one might define as an Ottoman architectural theory.

The reading of two critical texts through such discourses has given rise to many questionable assumptions about the relation between theory and practice. In order to understand architectural meanings stemming from cultural contexts, these texts provide invaluable insights. The first text is the autobiographical memoirs of the Ottoman chief architect Mimar Sinan, narrated by his friend, the poet-painter Mustafa Sâî Çelebi in the sixteenth century. The second, surprisingly understudied text is *Risale-i Mimariyye* (A Book on Architecture) written by Cafer Efendi in 1614.

In this article, primary sources related to *Risale-i Mimariyye*, as well as the secondary sources that give reference to the *Risale*, will be introduced and critically evaluated. I believe that such an examination of the *Risale* within the sphere of architectural literature will also reveal some simultaneous transformations in Ottoman historiography.

Keywords: Cafer Efendi, Architect Mehmet Ağa, *Risale-i Mimariyye*, Ottoman Architectural Theory, Architectural Historiography

